

A TÖMEGKÖZLEMÉNY KUTATÓKÖZPONT (TK) ÉS A RENDSZER

Révész Sándor

revesz.s56@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.3

Absztrakt

Átvizsgálva a Magyar Nemzeti Levéltárnak és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a dokumentumait, a szerző áttekinti a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) két évtizedes történetének a fontosabb szakaszait. Bár a Kutatóközpont és az igazgatója, Szecső Tamás a Kádár-rendszer politikai és ideológiai ellenőrzése alatt kényszerült működni, mégis sikerült létrehozni és fenntartani a kelet-európai „szocialista” országok közül egyedülként egy ilyen profilu intézményt, meghonosítani Magyarországon a survey típusú adatfelvételi módszert és felépíteni egy nemzetközi elismertségű társadalomtudományi műhelyt.

Kulcsszavak

társadalmi kommunikáció, a média és a közvélemény vizsgálata, Kádár-rendszer

MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE (TK) AND THE REGIME

Sándor Révész

Abstract

By reviewing the documents of the National Archives of Hungary and the Historical Archives of Hungarian State Security, the author characterizes the main periods of the two decades-long history of the Mass Communication Research Centre (Hungarian abbreviation: TK). Although the Centre and its director, Tamás Szecső had to work under the political and ideological control of the Kádár regime, director Szecső succeeded in establishing and managing the only research institute of this profile in the so called “socialist” East-European countries, adopting the survey method in Hungary, and developing a social science workshop of international reputation.

Keywords

research of social communication, media and public opinion, Kádár regime

A TK ÉS A RENDSZER

Révész Sándor

A *Ludas Matyi* című satirikus hetilap¹ 1956. áprilisi 12. számában megjelent egy olvasói levél Tilos vendégkönyv? címmel: „A Korszerű Háztartási Eszközök nemrégiben megnyílt kiállításán egy korszerűtlen újítást tapasztaltam. A kiállítás megtekintése után szerettem volna végig lapozni az egyik asztalon nyitva heverő vendégkönyvet. Meglepetésemre egy alkalmazott közölte, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium utasítása szerint a vendégkönyvet nem szabad olvasni. Furcsállottam a rendelkezést, és ezt be is írtam a könyvbe. De amint beírtam, rögtön becsuktam a szemem, nehogy elolvassam a saját írásomat, mert írni ugyan szabad a vendégkönyvbe, de olvasni nem. Szecskő Tamás, Budapest.”

Ez volt Szecskő Tamás, az akkor 23 éves közgazdász hallgató, a TK jövődöntő igazgatója első megjelenése a nagyobb nyilvánosságban. És ez szimbolikus. Olyan intézetet vezetett, amely beszívta a társadalom véleményét, de amelyet aztán a társadalom nem olvashatott vissza.

Nagyjából ugyanekkor, nem sokkal az SZKP 20. kongresszusa² után Szecskő Tamás írt egy cikket a *Közgazdász* című egyetemi lap számára, amelynek a kéziratát az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzik.³ A cikk arról szól, hogy az igazság kimondása veszélyes, az értelmiségiek előtt pedig két út áll: "Vagy gondolkoznak és játsszák a veszélyes ember szerepét, vagy pedig nem sokat gondolkoznak és értelem nélküli értelmiséggé válnak [...] Azok az értelmiségiek tehát, akik számára a dialektikus gondolkodás, vagyis az igazság megismerése és felhasználása bármivel is korlátozva van, létfunkcióikat elvesztik, és nem találnak magukra a társadalomban." Szecskő azután olyan intézetet vezetett, amely tele volt ilyen veszélyes emberekkel, akik közül jó páran szerepelnek is ilyen veszélyes minőségükben az állambiztonsági dossziékban. Szecskő maga is meglehetősen veszélyesnek tűnt ekkoriban, például az idézett írásában azt javasolja, hogy az elbürokratizálódott apparátust egyszerűen félre kell dobni. Voltaire-t idézi: „Écrasez l'infame!” (Tiporjátok el a gyalázatost!).

¹ A *Ludas Matyi* satirikus hetilap volt 1945 és 1992 között, történetének jó részében a Kádár János nevével fémjelzett kommunista rezsim „hivatalos” humorának fő sajtóterméke, évtizedeken keresztül az ország egyedüli vicclapja.

² 1956. február 25-én a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusának zárt ülésén hangzott el Nyikita Szergejevics Hruscsovnek, az SZKP akkori főtitkárának a híres beszéde, amelyben élesen szembe fordult Sztálin (1878–1953) politikájával, a szovjet állami terrorral és a sztálini személyi kultusszal.

³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára a volt állambiztonsági és államvédelmi szervek – egyebek mellett az egykori ÁVO, ÁVH és az úgynevezett III/III-as Csoportfőnökség – iratanyagát őrzi, kezeli és dolgozza fel.

Nem tudjuk pontosan, hogy Szecskő Tamást mikor szervezték be – a munkadossziéi sajnos megsemmisültek –, de biztosan 1959 előtt, mert akkor már úgy hivatkoznak rá, mint olyan ügynökre, akit aktivizálni kellene. Mindenesetre a későbbiekben Atléta fedőnéven szerepel a Belügyminisztérium (BM) III/III-as 4. kult. Osztályában is⁴, és a BM III/I-es⁵ is foglalkoztatta sűrű nyugati utazásai kapcsán: az emigráns szervezetek elleni bomlasztó akciókban kapott feladatokat. De ő megfigyeltként is szerepelt „fiú” fedőnéven, mint aki kémgyanús nyugati szociológusokkal tart kapcsolatot, például William Griffith-szel, aki 1956-ban a SZER⁶ tanácsadója volt, azonkívül Ford-professzor az MIT-n; Szecskő később Ford-ösztöndíjasként is kapcsolatban állhatott vele meg másokkal is.

Azért kezdtem ezzel, mert rendkívül jellemző, hogy ilyen alapállású emberre bízták a TK-t, ezt a társadalompolitikailag kulcsfontosságú intézetet. Olyanra, akiben megvan az erős kritikai szellem, a nyugatos értelmiségi attitűd a maga kapcsolatrendszerével és ugyanakkor a hajlandóság a rendszer kényes ügyekben való szolgálatára. Pontosán ez a vezetői karakter illett a TK funkciójához.

A kezdetek: 1969–1974

A közvéleménykutatás meghonosításában és politikai felhasználásában Magyarország élen járt a szovjet blokkban. Ez következett abból, hogy az 1956-os forradalom sokkja után a magyarországi állampárt legitimitációjának és hatalmi erejének megalapozásában elsőrendű jelentőséget tulajdonított – a kommunizmus távlatával szemben – a jelen életszínvonalának, életminőségének, a lakosság elégedettségének. Azok a politikai vezetők, akik ezt a törekvést a legtudatosabban képviselték, azt várták a 60-as évek során rehabilitált szociológiától és közvéleménykutatástól, hogy megbízható információval szolgálnak a lakosság gondjairól, igényeiről, nézeteiről és véleményéről, elégedettségének mértékéről és erősítésének lehetőségeiről, a hatalom kezében lévő tömegkommunikáció, propagandagépezet hatásáról. Ebben volt kulcsszerepe az 1969-ben a Magyar Rádió és Televízió (MRT) igazgatóságaként létrehozott Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak, mely idővel az empirikus társadalomkutatás egyik magyarországi bázisa lett.

Az MSZMP⁷ Politikai Bizottsága 1968 decemberében határozatot hozott arról, hogy meg kell kezdeni a rendszeres közvéleménykutatást, és meg kell teremteni ennek bázisát. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya (APO), illetve az Agitációs és Propaganda

⁴ A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökség a Magyar Népköztársaság állambiztonsági szolgálatának, politikai rendőrségének a belső elhárítással foglalkozó része volt 1962 és 1990 között. A többi akkori, magát szocialistának nevező országhoz hasonlóan nem csak azokat az alapvető nemzetbiztonsági feladatokat (terrorizmus és más szélsőséges társadalomellenes tevékenységek, az alkotmányos rend elleni szervezkedés felderítése és felszámolása) látta el, amelyeket a mai, nyugati parlamenti demokráciákban is belső titkosszolgálatok végeznek, hanem az állampárt közvetlen irányításával igyekezett minden belső ellenzéki tevékenységet ellenőrzése alatt tartani, illetve lehetőség szerint felszámolni.

⁵ A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség a Magyar Népköztársaság politikai rendőrségének a külső hírszerzéssel foglalkozó része volt 1962 és 1990 között.

⁶ SZER = Szabad Európa Rádió. A SZER-t és testvérszervezetét, a Szabadság Rádiót (Radio Free Europe és Radio Liberty) az Amerikai Egyesült Államok kormánya hozta létre a hidegháború kezdetén azzal a céllal, hogy híreket és információkat sugározzon Kelet-Európába, Közép-Ázsiába és a Közel-Keletre azokba az országokba, ahol a kormányzatok betiltották vagy akadályozták az információk szabad áramlását.

⁷ Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – a Kádár-rendszer állampártja.

Bizottság volt ennek a felelőse, annak a dolga volt az igények megfogalmazása és az intézmény politikai felügyelete.

Grósz Károlynak volt itt kulcsszerepe, aki 1961-től egyszerre volt az MRT párttitkára és az APO munkatársa, 1968-tól helyettes vezetője. Alighanem döntő szerepe volt abban is, hogy a TK szakmai vezetésével az amerikai ösztöndíjáról korszerű szakmai és menedzseri ismeretekkel megtérő és a Belügyminisztériummal (nem nyilvános) munkatársi kapcsolatban álló rádiós gazdasági újságíró, Szeccskő Tamást nevezték ki.

A TK alapításának negyvenedik évfordulójára rendezett konferencián Terestyéni Tamás a következőképp emlékezett meg az APO-ról: a TK a munkáinak a nyilvánosság „elől többé-kevésbé elzárt részére onnét kapott megrendelést. Nos, világosan kell látni, hogy a Kádár-rendszerben a társadalomkutatás – különösen a tájékoztatással és a közhangulattal kapcsolatos vizsgálódás – politikailag és persze nem ritkán belügyileg-rendőrileg is nagyon érzékeny terület volt. Szeccskő Tamás és munkatársai sokszor szorító körülmények között kényszerültek dolgozni. Előfordult, hogy a kérdezőbiztosokat vidéki tevékenységük közben őrizetbe vették, a kérdőíveket elkobozták, és politikailag kevésbé tolerált ügyekben nem egyszer érkeztek hatósági-belügyi kifogások, úgynevezett szignalizációk az intézet munkatársai ellen.”⁸

A jelek arra mutatnak, hogy a belügyi szervek eredetileg szorosabb együttműködést képzeltek el a TK-val, úgy vélték, hogy azt belügyi feladatok ellátásába is bevonhatják. Részben ezt szolgálhatta volna Vészits Ferenc, aki belügyi szempontból kulcspozíciót foglalt el: az MRT elnöki titkárságát vezette, s emellett az első három évben, 1972 júniusáig a TK társigazgatója volt.

Ő közvetítette azt a megbízást az állambiztonsági szervektől, hogy egy már elvégzett vizsgálat kérdőívével keressenek föl háromszázvalahány általuk megjelölt személyt. A listán az 1945 előtti politikai és katonai elit képviselői szerepeltek kategorizálva kormánytisztviselő, katonatiszt, VKF-2-es stb.). Id. Antall József⁹ is köztük volt. A kérdőíveket lekérdezték, de a megkérdezettek személyét a közvélemény-kutatás elemi etikai szabályai szerint nem lehetett az általuk adott válaszokkal összekapcsolni, a belügyi szervek tehát ezen az úton semmilyen információhoz nem jutottak, és a továbbiakban tudomásunk szerint ilyesmivel nem is próbálkoztak.

Kétségtelen, hogy az intézet igényelt és kapott „politikai védelmet”. Ezt Szeccskő Tamás számos feljegyzésében nyugtazza és megerősíti igényét a további politikai védelemre. „A kutatásoknak a jövőben is szükségük van arra a politikai védettségre, amelyet az elmúlt két évtizedben élveztek, s amelynek következtében reális képet tudtak adni a közvélemény állapotáról.”¹⁰ Különösen a kezdeti időkben, amikor még szokatlan jelenség volt, hogy hivatalos személynek nem látszó fiatalok kérdőívvel felkeresnek „kisembereket”. Fennmaradtak levelek, amelyekben az intézet vezetői a megyei pártbizottságokat tájékoztatják a kérdezőbiztosok érkezéséről, és a pártszervezet segítségét kérik az adatfelvétel sikeres lebonyolításához. 1970-ben még az APO-ban is feljegyzések készülnek „a Tömegkommunikációs Kutatóközpont felméréséhez szükséges minták biztosítása ügyében.” A politikai védelemre a belüggyel szemben is szükség volt, hogy ne követeljenek olyan adatszolgáltatást, amely az egész közvéleménykutatást szakmailag hitelteleníti és ellehetetleníti.

⁸ Terestyéni Tamás: Volt egyszer egy TK... *Jel-Kép*, 2010, 3–4. 15–20.

⁹ Id. Antall József (1896–1974) jogász, politikus, a Független Kisgazdapárt egyik alapítója (1931), a háború után parlamenti képviselője, 1945–46-ban újjáépítési miniszter. (Fia, ifjabb Antall József Magyarország első szabadon választott miniszterelnöke a rendszerváltás után.)

¹⁰ Szeccskő Tamás: Előterjesztés az Agit. Prop. Bizottságnak a politikai közvéleménykutatások továbbfejlesztéséről, 1987, MNL 001_1. MNL = Magyar Nemzeti Levéltár.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont rendszeresen kapott megbízást állambiztonsági kérdésekkel összefüggő közvélemény-kutatásokra, amelyek többsége a nyugati propagandaszervek információinak hazai fogadtatására volt kíváncsi. Ilyeneket teljesítettek, csak azt nem, ami a kérdezett személyekről adott volna információt belügyi szerveknek.

A TK feladatköre kezdetben három részből állt: 1. közönségkutatás a Rádió és a Televízió számára; 2. közvéleménykutatás az MSZMP KB számára; 3. könyvek, sorozatok, folyóirat kiadása a kutatói tevékenység megalapozására és publikálható eredményeinek közreadására, szociológiai alpművek megjelentetésére. Ez a feladatkör a későbbiek során jelentősen kibővült.

1971–77 között egy fiatal pszichológus csapat Hunyadi György¹¹ vezetésével szociálpszichológiai kutatásokat, hatásvizsgálatokat, kommunikációs kísérleteket végzett, amelyek nem szerepeltek a TK eredeti koncepciójában. Ez a részleg Hunyadi György távozása után 1977-ben megszűnt.

Ennél lényegesebb volt az 1972-ben elfogadott OTTKT¹² III/6-os főiránya: a társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon. Ezzel a TK szintet lépett. A közönségkutatás egyre nagyobb léptékben folyt, megindultak az állandó panelvizsgálatok. A Rádió és a Televízió hosszabb távú műsorpolitikai stratégiájának kialakítására a TK bázisán tervezőcsoport alakult 1974-ben. Bekerült a TK eszköztárába a tartalomelemzés és elkezdődött a sajtókutatás.

Az ÁRTB-korszak: 1975–1984

Szétválasztották a Magyar Rádiót (MR) és a Magyar Televíziót (MTV), a kettő fölé helyezték az Állami Rádió és Televízió Bizottságot (ÁRTB) az MR korábbi elnökének, Tömpe Istvánnak a vezetésével, és ideiglenesen ezt bízták meg az intézet felügyeletével, aztán ez így maradt egy évtizedig, amíg az ÁRTB létezett.

Grósz Károly ekkor lett az APO vezetője, tehát politikailag a TK felügyelője, megrendelője. 1974 szeptemberében Szecső informális, „személyes beszélgetést előkészítő” feljegyzésben osztotta meg Grósz Károllyal a TK jövőjével kapcsolatos elképzeléseit. Eszerint az elkövetkező időszakban „a nagyvilágban hevesebbé válik az ideológiai harc”, és ebből kifolyólag a TK feladatai ebben az időszakban a következő „négy csomópont köré tömörülnek”: a társadalom tudatjelenségeinek, kiemelten a politikai közvéleménynek a minél alaposabb megismerése; a „tömegbefolyásolás rendszerének” a vizsgálata; az „ellenséges propaganda” eszközeinek, módszereinek feltárása, különös tekintettel a tömegkommunikációs eszközök fejlődésére; végül pedig „a tömegkommunikáció, a propaganda, a tömegbefolyásolás, a közvélemény marxi-lenini elméletének fejlesztése, mind szorosabb munkakapcsolatban a többi szocialista ország hasonló jellegű kutatóintézményével.” Az „ellenséges propaganda” vizsgálatára külön részleget is fel kellene állítani a TK-n belül az igazgató szerint, hiszen ezt a feladatot Magyarország kapta a szocialista országok tömbjében. A tartalomelemzést is módfelett indokolt lenne felfuttatni, mert annak az eszköztárával kiválóan lehet kutatni, hogy bizonyos „központilag elhatározott elvek” „jól érvényesülnek-e” a tömegkommunikációban. A magyar nyelvű ellenséges propagandaanyagokat, rádióadásokat is folyamatosan tartalomelemzés alá lehetne vetni. A TK módszertani központtá válhatna, mely mindenekelőtt a párt-szerveknél folyó kutatásokat támogathatná, és esetleg oktatási részleg is alakulhatna az inté-

¹¹ Hunyady György szociálpszichológus, egyetemi tanár, az ELTE Pszichológiai Intézetének igazgatója, az MTA tagja.

¹² OTTKT = Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv.

zetben, mely a párt propagandistáit, továbbá újságírókat, vidéki kutatókat látná el munícióval. A politikai szükséglet erősödésének megfelelően indokolt a TK nagyarányú fejlesztése.

A 68-as reformszelemben létrejött intézmény átpozicionálását vázolta fel Szecső a reformellenes kurzusra. Ezzel akarta eladni a TK nagyarányú felfejlesztésének, kapacitásbővítésének a tervét: gyorsabb kutatások, nagyobb minták, követő, longitudinális vizsgálatok stb.

Ebből az lett, hogy a TK teljesítménye tényleg nagymértékben növekedett, de a költségvetése nem. Szecső egyik feljegyzésében azt panaszolja, hogy a TK költségvetése még az ár-és béremelkedést sem követi, miközben 1979 és 1982 között 3706-ról 11547-re nőtt a felvett interjúk száma, átlagos időtartamuk pedig 60 percről 80-ra.¹³ (Egy későbbi kimutatás szerint 1983-ban már 14715, átlagosan 100 perces interjút készítettek.)

A hetvenes évek második felében lezárult a pénzbőség, a „pénz nem számít” időszaka. A korszak TK-s dokumentumainak visszatérő eleme, hogy az intézetben az elmélyült elméleti munkára, a kutatások teoretikus összegzésére nincs idő és energia. A TK-t 1977-78-tól kezdve a legnagyobb empirikus társadalomtudományi kutatóhelyként jelölik meg a rá vonatkozó hivatalos dokumentumok, a tényeknek megfelelően. De jelentős elméleti műhellyé a TK nem vált, holott lett volna erre belső igény.

A másik állandó fölvetés a kutatások nem megfelelő nyilvánossága és hasznosítása. Ez ekkor még explicit formában elsősorban a párton belüli és a párt politikáját szolgáló, „a politika” hitelét és hatóerejét erősítő nyilvánosságot és hasznosítást jelenti, nem pedig az egyoldalú hatalmi fölhasználás megtörését, mint egy évtizeddel később, de azért ez már akkor is benne volt kimondatlanul: a nyilvánosság hiánya már ekkor is feszítette a TK stábját.

1978-ban született egy nagyon érdekes belső intézeti anyag a TK kutatásainak módszertani problémáiról. Ebben Békés Ferenc¹⁴ és Váradi László¹⁵ azt írja, hogy a TK tevékenységéből hiányzik „csaknem mindenféle” módszertani munka. A magyar szociológiát általában is a „viszonylagos módszertani kulturálatlanság” jellemzi, de ebben a tekintetben a TK-nak különleges felelőssége van, mert „itt alakult ki a kérdőíves felvételi módszerek futószalagon történő alkalmazása.” Azonban „saját kutatásainkból alig-alig szűrtünk le valamit is módszertani tanulásként. [...] Munkánk mennyiségileg döntő része olyan külföldön kimunkált módszerek alkalmazásán nyugszik, amelyek itthoni körülmények között hol némileg, hol számottevően, hol pedig sarkalatos módon másképp működnek. Mindezedig e jelenség szisztematikus vizsgálatára csak félbemaradt kísérleteket tettünk.” Ebben még nem egészen explicit módon, de benne van a TK tevékenységének egyik alapproblémája, hogy ti. az itteni megkérdezetteknek más tapasztalatuk van véleményük szabadságfokáról, megnyilvánulásaik esetleges következményeiről, lojalitási kötelezettségeikről, a tudomány (és a kérdezők) függetlenségéről, mint azon országok polgárainak, ahol az itthon is használt módszereket kidolgozták. A módszertani kutatás, a módszertani tudatosság egy bizonyos határon túl elválaszthatatlan a rendszer szabadságfokának minősítésétől, és ezt a határt, legalábbis explicit formában, nem lehetett átlépni a rendszer alkonyulatáig. Békés és Váradi módszertani felvetései megelőzték a korukat, azok majd csak 1987-ben kerülnek igazán előtérbe.

¹³ Adatfelvételenként átlagosan 800-1500 megkérdezett személlyel számolva ez évente 10-15 országos reprezentatív vizsgálatot jelentett (később, a 80-as években már akár 15-20 ilyen vizsgálatot).

¹⁴ Békés Ferenc (1938–2016) szociológus, a hetvenes években a TK munkatársa, majd az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat ifjúságkutató részlegének vezetője, aztán a nyolcvanas években az ELTE Szociológiai Intézetének igazgatóhelyettese, majd a KSH Népeségtudományi Intézetének munkatársa.

¹⁵ Váradi László szociológus, közgazdász a hetvenes években a TK tömegkommunikációs osztályának vezetője, majd a nyolcvanas évektől a Budapesti Corvinus Egyetem munkatársa, varadi.laszlo@gmail.com.

Erre az időszakra jellemző még a tömegkommunikációs eszközök kutatásának kiterjesztése egyes televízió- és rádióműsorok behatóbb vizsgálatára, a kommunikátorokra, a helyi médiára és azokra az új eszközökre, amelyek a nemzetközi szinten megjelentek.

A TK klienseinek köre is kibővült az időszak végéfelé: már közvetlenül a HVG-től is érkezett megrendelés, és belépett a megrendelők körébe a Tájékoztatási Hivatal is, mely a következő etapban ellátja majd a TK állami felügyeletét.

Az önálló TK: 1985–1988

A TK vezetői egyáltalán nem ambicionálták, hogy az intézet önállóvá váljon, ezt minden dokumentum szerint megpróbálták elodázní, féltek leszakadni az MR költségvetéséről.

Drahos Emma igazgatóhelyettes és Peschka Vilmosné, az intézet gazdasági vezetője olyan feljegyzést készített Szecskő Tamás részére, mely azt támasztotta alá, hogy „a teljes gazdasági önállóságra való átállás túl nagy megterhelést jelentene az intézet vezetősége számára.”

Adódtak feszültségek a Tájékoztatási Hivatallal is: Bányász Rezső, a Hivatal elnöke úgy értelmezte a maga felügyeleti jogkörét, hogy az mindenre kiterjed, és folyvást nehezményezte, hogy Szecskő Tamás a tartalmi kérdéseket csak az APO embereivel beszéli meg. Ebből a feszültségből a TK számára számos kellemetlenség adódott.

Ez már a Kádár-rendszer alkonya, mondhatni pánik-korszak: ekkor már évek óta a közhangulatnak a rendszerrel való elégedetlensége rohamos növekedését mutatják a közvélemény-kutatások, és minél jobban féltek az elvtársak, annál több információt sürgettek. Az Agitációs és Propaganda Bizottság határozata szerint a továbbiakban sokkal több gyors, a politikai munkában, az esedékes döntések hatásainak, fogadtatásának felmérésében közvetlenül hasznosítható felmérést igényelnek a TK-tól. Ezek száma ettől kezdve valóban rohamosan nőtt – 1985 és 1987 között megnégyszereződött –, és így átalakította a TK egész működésmódját.

Az önálló intézet rögvest megalakulása után demonstrálta, hogy megváltozik a nyilvánossághoz való viszonya. 1985 februárjában 300 példányban tájékoztató füzetet adott ki, melyben „tudományos informatikai szolgáltató intézményként” mutatja be magát (MNL 005_14). 1985 végére a TK középtávú tervet dolgozott ki az 1986–1990-es időszakra. Figyelemre méltó, hogy a kommunikációkutató osztály (Rudas János¹⁶ által jegyzett) részanyagában már ekkor kiemelten szerepel annak a folyamatnak a kutatása – politikai, társadalmi következményeivel együtt – „amelynek során távlatilag a tömegkommunikáció, a távközlés és a számítástechnika egységes informatikai rendszerré válik”. A kommunikációkutató részleg tervezete erőteljes demokratizálódási folyamattal számol, melyben a politikai rendszer módosul, a horizontális társadalmi kapcsolatok, a lokális média szerepe megnő, érvényesül az a felismerés, hogy az „organikus közösség-szerveződés” a hatékony kommunikáció függvénye és egyben előfeltétele, a tájékoztatáspolitiká pedig megpróbálja csökkenteni a „lépeshátrányát.” (MNL 006_2)

Az intézet középtávú terve is abból indul ki, hogy a következő évek jelentős részben a gazdasági és szociális problémákkal való birkózással telnek majd, a politikai intézményrendszer jelentősen megváltozik, és mindezek során éles társadalmi feszültségek, konfliktusok alakulnak ki újra meg újra. A nagyvilágban új erőviszonyok alakulnak ki, a politikai vezetés

¹⁶ Rudas János pszichológus, a nyolcvanas években a TK kommunikációkutató osztályának vezetője, rudasjanos@gmail.com.

eddig nem ismert helyzetekben találja majd magát, gyorsan kell reagálnia, eddig ismeretlen lehetőségekre és kényszerekre kell válaszokat találnia, s ebben nem követhetik az ismert mintákat.

A középtávú terv ugyan a politikai illemszabályoknak megfelelően az aktuális pártkongresszus határozatából indul ki, de a szakmai rész szövegezésében már határozottan külső szemmel, a kívülálló nézőpontjából jelöli meg kutatásai tárgyát, és nem úgy, mint annak a gazdának a médiáját, jószágát, amelynek szolgálatában áll. Az intézet ebben a dokumentumban már kifejezetten szolgáltatóként lép fel. Felmerült egy iroda felállításának terve is, mely tanácsadással, oktatással és egyéb szolgáltatásokkal állna az esetleges kliensek rendelkezésére. Az a lehetőség is felvetődött, hogy a TK eredményérdekeltségű intézménnyé alakul át.

1987 júniusában hivatalba lépett a Grósz-kormány, őszre az MSZMP Központi Bizottság napirendjére tűzték a párt ideológiájának felülvizsgálatát. A KB elé terjesztendő ideológiai tézisek véleményezésére a TK-t is felkérték. Az intézetben a tézisekről rendkívül negatív bírálatok születtek, s ezek szintézisét Szecskő Tamás a korábbi főnökének, Tömpe Istvánnak is megküldte, és kísérőlevelében arra kérte Tömpét, hogy járjon közben Grósznál a TK érdekében: „Ami az Ön Grósz elvtárral való találkozását illeti, csupán a következőkre kérem: [...] Mint minden ilyen mozgás, ez is lehetőséget teremt arra, hogy a TK tevékenységi körével, szervezeti hovatartozásával stb. kapcsolatos partikuláris érdekek erőre kapjanak (például rádiós, televíziós kutatások megszüntetése, a TK kettéhasítása stb.). Tekintve, hogy Grósz elvtárs ismeri a TK egész történetét és tevékenységét, csupán azt kérem tőle, hogy a) legyen ott a szeme az ügyön, amikor ez döntésre kerül, b.) ha szükségesnek érzi, számoltasson be akár szóban, akár írásban ezekről a kérdésekről. [...] tegnapi beszélgetésünk alkalmával úgy láttam, hogy megérti, miért nem kereshetem meg én közvetlenül Grósz elvtársat a fenti kérdésekben.” (MNL 022_44_1) Ennek okát egyelőre nem tudjuk, de azt igen, hogy az intézet és munkatársai jövőjével kapcsolatban ekkor már nem csak a TK vezetőiben élt a bizonytalanság. Az osztályvezetők és a pártszervezet ekkoriban készült beszámolóí is ezt a bizonytalanságot tükrözik.

1987 második felében intenzív koncepcióalkotási folyamat zajlott a TK-ban, melynek során számos fontos és érdekes írás született. Rudas János augusztusban fölvezolta „ötletforgácsok” formájában az elképzeléseit. Számolt azzal (is), hogy eredményérdekelte, jelentős részben piacról élő intézetté kell a TK-nak átalakulnia. „El kell adnunk szolgáltatásainkat használható módon, a megrendelők igényeit fölkelte és kielégítve, jó pénzért.” Ehhez „nagyobb szakmai-személyi rugalmasság kell belül. Az alkalmazott kutatásnak nevezett prezlidarálást háttérbe kell, hogy szorítsák egyrészt a csúcshozókhoz készülő háttér- és egyéb tanulmányok, a személyes (interaktív) konzultációk, agytrösztyszerű, tojásfejszerű működések, másrészt a gyakorlati orientációjú (a gyakorlat által megrendelt és eredményében visszaigazolt) K+F munkák. Ez pedig nem lehetséges sok-sok teljesítőképes szürke állomány és a jelenleginél jóval rugalmasabb szaktudás és szakmai tájékozódás nélkül. [...] Mind ehhez olyan ösztönzési rendszert kellene találni és kidolgozni, amely a piacképes és a piac által igazolt tevékenységet honorálja, ugyanakkor bizonyos belső fejlesztési pufferről is gondoskodik.” (MNL 028_1_6)

A TK kutatóinak jelentős része végül is nem sokkal később már valóban ilyen szeltemben dolgozott és a piacról élt, ha nem is a TK, hanem annak munkatársai által alapított vagy fémjelzett közvéleménykutató cégek munkatársaként vagy vezetőjeként. Lényegében az egész rendszerváltás utáni közvélemény-, média- és piackutatási mezőny nem kis részt a TK-ból nőtt ki: onnan jöttek az intézetek alapítói, vezetői, onnan hozták a szellemi apportot (lásd Szonda-Ipsos, Medián, Závecz Research, ÁGB Nielsen, TNS Hoffmann stb.).

Szeptemberben készült el Szecskő Tamás Közvéleménykutatás – politikai hasznosítás című írása, melyet bizvást a pártállami közvéleménykutatással való leszámolásnak tekint-

hetünk: „Vessünk számot vele: a közvéleménykutatások a polgári társadalmakban bontakoztak ki, a többpártrendszerű parlamenti demokrácia, a piaci gazdaságok talaján, a társadalmi nyilvánosságnak e tényezők által kondicionált modelljeiben. [...] Nyilvánosság nélkül nincs közvélemény, tehát kutatni sem lehet. Olyan társadalmi problémákkal kapcsolatban, amelyek meglétére és a megoldásukra vonatkozó alternatívákra nem cirkulálnak szabadon vélemények a társadalomban, lehet ugyan ’közvéleménykutatást’ végezni, de az eredmények a kutatás artefactumai lesznek, vagy – jobb esetben – információ nélküli emóciók, rejtőzködő egyéni vélemények, informált csoportvélemények heterogén együttese. Ezeket közvéleménykutatási eredményként felhasználni majdnem annyi veszéllyel jár, mint a közvélemény negligálása.” Bízást mondhatjuk, hogy Szecskő ekkor voltaképpen halálos ítéletet mondott az intézete felett, hiszen lehetetlennek, értelmetlennek és veszélyesnek nyilvánította azt, amire az intézetét létrehozták, amiért fenntartották, s aminek fontosságát minden korábbi írásában kiemelte. „A közvéleménykutatási eredmények nyilvánossága a társadalmi nyilvánosság próbája.” Persze a megrendelő mindenhol meghatározhatja, hogy az általa finanszírozott kutatásból mit hoz nyilvánosságra, de minden érdekünk és értékünk azt diktálja, hogy „az intézményesülő közvéleménykutatások eredményeit olyan közismertté kell tennünk, mint – mondjuk a meteorológiai jelentéseket.” (MNL 028_1_7). Minden belső anyag is ebben a szelvényben íródott ekkor.

A ’87-es koncepciófolyamat utolsó állomása a Siófokon december 14-15-én rendezett összintézeti munkaértekezlet volt. Ennek előkészítő anyagai között a fent idézettek is ott voltak, és ezeket javarészt ott is megerősítették. Nagy hangsúlyt kapott azonban, hogy a lappangó, rejtett, az intim, személyes kommunikációban megbúvó vélemények feltárásával és egyáltalán a véleményalakulás és -manifesztálódás folyamataival sokkal többet kellene foglalkozni. „[...] Folyamatosan kellene vizsgálnunk, hogy a társadalmi feszültségek növekedése, a bizonytalanság fokozódása hogyan erősíti fel a csoportok közötti ellentéteket, előítéleteket, a társadalomban lappangó elhárítási, bűnbakképzési mechanizmusokat.” A kutatást ki kellene terjeszteni a különböző szubkultúrákra és az esetleges tiltakozó akciókra is. Továbbá vizsgálni kellene a deklarált vélemények és a tényleges cselekvések kapcsolatát. Az intézetben „szűk a keresztmetszet” minden vonatkozásban, számolni kell a konkurencia jelentkezésével, az egyre erősebb versennyel. A politikacsinálók egyelőre még „úgy tudják, hogy ezt mi csináljuk a legjobban”, de az intézetnek ezt a hírt meg is kell őrizni, ami nem könnyű, mert „a társadalomtudományi szakma kritikus, lebecsüli a véleménykutatást”, az értelmiség nem ismeri a TK eredményeit, a szélesebb néptömegek még kevésbé. „A szakmai közvéleményben és az értelmiség szélesebb körében meg kell változtatni a kialakult kedvezőtlen megítélést.” Ennek érdekében tudatos PR-tevékenységre van szükség, meg kell formálni a TK imázsát, piáros szakembert kell alkalmazni. (MNL 006_113)

TK→MKI: 1988–1992

1988-ban a Tömegkommunikációs Kutatóközpont átalakult Magyar Közvéleménykutató Intézetté (MKI). Ez már egy másik világ: a rendszerváltás közegében, az állampárt megrendülése, majd bukása után mostoha pártállami céggént versenyképtelenségben. Ez már nem tartozik a TK és a rendszer témaköréhez, mert ez már nem ugyanaz az intézet és nem ugyanaz a rendszer.